

ПОЛЕМІКА

Людмила Студьонова

●

ГЕНЕРАЛ, ПРО ЯКОГО ГОВОРЯТЬ...

Ця стаття — скромна спроба накидати штрихи до портрета популярної і суперечливої людини, навколо якої і сьогодні точаться розмови, чутки і навіть плітки. Ім'я цієї людини — Олексій Федорович Федоров, колишній перший секретар Чернігівського підпільного обкому партії, командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, двічі Герой Радянського Союзу.

Олексій Федорович Федоров народився 30 березня 1901 р. в м. Дніпропетровську. Своїх батьків ніколи не знав. Його залишили на сходинках дитячого притулку. Тут він виховувався, поки хлопчика не забрав до себе лоцман Максим Трохимович Костиця із приміського села Лоцманська Кам'янка.¹ Олексій Федорович набував знань у чотирикласній школі. Коли коштів у названого батька не було, йшов наймитувати.

Біографи Федорова стверджують, що він брав активну участь у громадянській війні рядовим кіннотником, командував взводом. Правда, не дуже довго. Сам же Олексій Федорович про цей період свого життя згадував, що в армії його «більш за все приваблював матеріальний фактор: одяга-взуття, гарні харчі».² Його військова кар'єра обірвалася 1924 р.

Комуністом став 1927 року. Доля закинула до Чернігова. Тут 1932 р. закінчив технікум залізничного будівництва. За спеціальністю не працював. На нього звернули увагу як на потенційного партійного керівника. Партійна робота подобалась Федорову, і він поринув у справи з головою. А в 1938 р. його обирають першим секретарем Чернігівського обкому партії. То був складний час випробування Федорова перш за все як людини, а не партійного діяча.

Чернігівський архів СБУ зберігає сотні його підписів як члена сумнозвісної трійки під смертними вироками людям, яких без особливого слідства у плановому порядку за незначні провини або за наклепами-доносами оголошували ворогами народу. Федоров міг, звичайно, не робити цього. Але, ясна річ, тоді б він автоматично зарахував себе до кандидатів на знищення репресивною машиною, яка карала безжально за будь-який сумнів щодо існуючої системи. Можливо, як «гвинтик»-партієць він і не дуже-то сумнівався у вірності лінії партії, наказах Сталіна, результатах попереднього слідства органів безпеки. Однак тягар розстрілів, смертей сотень безневинних жертв, безперечно, не міг не вплинути на стан його душі. У пильних очах Олексія Федоровича

з'явилась настороженість. Мабуть, з тих пір він навчився вміло ховати свої справжні наміри.

У липні 1941 року ЦК КП(б)У призначив Олексія Федоровича першим секретарем Чернігівського підпільного обкому партії, начальником обласного штабу партизанського руху. Другим секретарем і заступником Федорова став Микола Попудренко.

У серпні сорок першого, коли фашистські загарбники вдерлися на Чернігівщину, обком партії виїхав у с. Лукашівку Чернігівського району. Звідси останніх двадцять шість партизанів на чолі із М. Попудренком вирушили в с. Гуліно Корюківського району, де вже перебував обласний партизанський загін. А Федоров разом із В. Л. Капрановим, М. О. Петриком та І. Д. Компанцем вирушив у інспекційне відрядження в південні райони області — Прилуцький, Яблунівський, Варвинський, Срібнянський. Мета інспекції — простежити за евакуацією матеріальних цінностей та організацією підпілля. Саме цей крок Федорова і сьогодні викликає недовіру до нього як з боку деяких колишніх партизанів, так і читачів «Підпільного обкому». Навіть існують припущення, що Олексій Федорович у районі Пирятина намагався перейти лінію фронту з тим, щоб не повернутися на окуповану Чернігівщину. Та оскільки гітлерівські війська оточили там значні військові підрозділи Червоної Армії, Федоров не зміг здійснити своїх таємних намірів. Ось чому він загубив Капранова, Петрика і Компанця.

Настав вересень 1941 року. Партизани на чолі із Миколою Попудренком завдавали ворогові відчутних ударів. «Радінформбюро, — записував Микола Микитович у щоденнику 3 жовтня 1941 року, — повідомило про дії чернігівських партизанів. Зроблено багато, але передано не все»³. У цьому ж місяці розвідники доповіли Попудренку, що сліди Федорова з'явилися у Малодівицькому районі. На зустріч із Олексієм Федоровичем Микола Микитович послав Петра Марковича Працуна — командира роти.⁴ У січні 1942 р. він стане зв'язковим обкому із підпіллям Чернігова.

18 жовтня 1941 р. М. Попудренко робить такий запис у щоденнику: «Винятковий день. І. До нас прибули Капранов, Герасименко, Дружинін. Як оповідають, їх розбили в Пирятині, вірніше буде — вони пішли з Пирятина. Погано, що нема тут тов. Федорова і його друзів. Тим гірше, що невідомо взагалі про їх долю»⁵.

О. Ф. Федоров дістався обласного партизанського загону через місяць. М. Попудренко записує у щоденнику: «Вранці 17 листопада прибув тов. Федоров, чого і треба було чекати. Я не одразу його впізнав: неголений, у драному піджаку, в паршивих штанцях навипуск, в подертих чоботях, вуса як у Тараса Бульби... Думаю, що життя буде більш повиокровним»⁶. Чи здійснилися сподівання Миколи Попудренка?

У перші години свого перебування в обласному партизанському загоні Олексій Федорович прискіпливо поставився до всього, що пов'язано було з іменем Миколи Попудренка. Адже великий його авторитет серед бійців загону здався Федорову результатом панібратства, яким грішив, на думку Федорова, Попудренко. Оперетковий образ другого секретаря підпільного обкому партії і заступника начальника обласного штабу партизанського руху виник на сторінках мемуарів О. Федорова «Підпільний обком діє» ще 1949 р., коли московське видавництво «Советский писатель» здійснило перше видання книги.⁷ Мемуарист малює образ Попудренка театралью-карикатурними фарбами: це і вираз обличчя, і манера триматися, і шкіряна куртка та папах, як у Чапаєва, і два пістолети з гранатою за поясом, що

так і впадають у вічі. Та й говорив Попудренко тоном мітингового промовця.

На першому після повернення Федорова засіданні обкому Олексій Федорович з'ясував, що у Попудренка немає радіозв'язку з армійським командуванням і радянським тилом. Пишучи книгу, Федоров не спростував згаданого вище повідомлення Радінформбюро від 3 жовтня 1941 року про бойові справи партизанів Чернігівщини, хоч насправді все було дещо інакше. Перше засідання обкому обірвалося повідомленням чергового: з Новгород-Сіверського напрямку у бік Холмів просуваються німецькі частини. На машинах і на конях. Попудренко викликав командирів, наказав бойовому складу загонів прийняти бій. У першому виданні мемуарів Федоров пише: «Товариші, що прибули сьогодні, на операцію не пішли, вирішили з дороги відпочити, помитись у лазні. В таборі залишилось лише чоловік тридцять п'ять. Помився, відпочив і вирішив пройти по табору»⁸. Через тридцять сім років цей епізод Федоров описує так: «Нас, прибулих сьогодні, на операцію не взяли. Вирішили, що нам необхідно відпочити. За нас вирішили. Скоромовкою. Як належне. Дійсно, які ми, втомлені з дороги, бійці! Раптовий відхід Попудренка був дещо театральний, начебто раніше підготовлений, хоча і схожий на необхідні дії»⁹.

На думку Федорова, в той день Попудренко провів бездарну операцію. Але звернімося до «Щоденника» Миколи Микитовича. Ось запис від 19 листопада 1941 року: «Вдруге ходили в погоню за німцями. Вперше вони з'явилися 15.XI в Холмах. Вранці ми вийшли, але вони за дві години до нашого прибуття виїхали з Рудні. Сьогодні вийшло те саме. Втекли від нас за одну годину до нашого прибуття, тобто ми в Рудню прибули о 16 годині, а вони виїхали о 15 год. Важко ганятися за машинами. Цілу ніч сиділи в засідці, — сволоти не було. Ми знищили зрадника, який водив німців до наших людей. О. Ф. Федоров прийняв командування загonom»¹⁰.

Коли партизани на чолі із Попудренком ганялися за німцями, помитий, поголений і чисто вдягнутий Федоров здійснив опитування тих, хто залишився у партизанському таборі, на тему: як справи у загоні? Виявилось, що Попудренко їм подобався, як і решта керівних товаришів. Але було щось в Миколі Микитовичу таке... Ну, наприклад, призначив начальником штабу Кузнецова, а він пиячить, з підлеглими поводить грубо, а головне — в справах нічого не тямить. Це варіант першого видання «Підпільного обкому», а в 1986 р. поруч із Кузнецовим з'являється постать Демченка, якого Попудренко змістив з посади начальника штабу. У книзі видання 1986 р. є діалог між двома партизанськими ватажками. Розмова йде про Миколу Григоровича Демченка. Попудренко, якого Федоров малює збудженим і дещо переляканим, намагається пояснити свою позицію¹¹. Роздратований перший секретар обкому говорить Попудренку, що так робити не можна було. Але на засіданні обкому колишні справи розбиратись не будуть. У мемуарах видання 1986 р. з'явився якісно новий розділ «Із післявоєнних розповідей партизанів». Першому надається слово М. Г. Демченку, який розкрив хиби і вади, що мали місце в роботі Попудренка¹². Не зміг Микола Григорович простити Миколі Микитовичу такий запис у щоденнику: «25 серпня 1941 р. прибув у Корюківку. Зі мною — Новиков, Яременко, Демченко М. Г., останній хандрить. 20 вересня 1941 р. Демченка М. Г. відпустив із загону. Увесь час скиглив»¹³.

У цьому факті виявилась суперечливість натури О. Ф. Федорова. Хочеться вірити, що Попудренко був об'єктивнішою людиною. Адже 25 грудня 1941 р. він записав у щоденнику: «З приїздом О. Ф. Фе-

дорова і за його ініціативою створили, вірніш, відновили, розпущену кіншу групу, зробили загін більш рухомим і маневроздатним».¹⁴

4 січня 1942 р. партизанські розвідники привели до загону С. В. Григоренка — військового радиста. Пізніше він став командиром загону ім. Чапаєва і в лютому 1944 р. загинув. А тоді Григоренко зв'язав федорівців із Південно-Західним фронтом. О. Федоров передав М. Хрущову відомості про дії підпільного обкому партії і партизанського загону, який нараховував на той час 450 чоловік. На radoщах організували самодіяльність. Хором співали, а Попудренко і Федоров грали на гребінцях.

Неабиякі здібності керівника та організатора допомогли О. Ф. Федорову об'єднати всі загони, розташовані на півночі Чернігівщини, в обласний загін, налагодити друкування листівок і газети «Більшовик», об'єднати зусилля з Климівським та Злишківським загонами Орловської області. У березні 1942 р. спільними діями партизани знищили гарнізон окупантів у с. Гуті Студенецькій та Іванівці.

18 травня 1942 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР за відвагу і мужність, виявлені в ході партизанської боротьби в тилу проти фашистських загарбників, О. Ф. Федорову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Звичайно, це була приємна звістка для партизанів. Але деякі з них і сьогодні не розуміють, чому серед відзначених не було Попудренка. Адже в найскладніші дні серпня—вересня 1941 р. він очолив обласний партизанський загін, дії якого проти загарбників стали відомі всій країні завдяки повідомленням Радінформбюро.

28 липня 1942 р. утворилось Чернігівське партизанське з'єднання на чолі із О. Ф. Федоровим, яке неодноразово вступало у кровопролитні бої із гітлерівськими військами. Були і втрати, були і перемоги. Радувало, що з'єднання встановило постійний контакт із Українським штабом партизанського руху. 10 листопада 1942 р. О. Ф. Федоров і група поранених вилетіли літаком в радянський тил на «Велику землю».

І от Олексій Федорович у Москві! Відвідує редакцію газети «Комсомольская правда». Знайомиться із журналісткою Лілією Кара-Стойною, яка висвітлюватиме на сторінках «Комсомолки» бойові дії чернігівських партизанів. Л. Кара-Стойнова залишила цікаві щоденникові записи, в яких вимальовується образ Олексія Федоровича без нашарувань, що з'явилися у післявоєнні роки.

«Поїхала у «Москву», — записувала Л. Кара-Стойнова 17 грудня 1942 р. — У номері суєта. Тепер я вірю — ми летимо. Прийшов командир (О. Ф. Федоров — Л. С.), замовляє обід. Шампанське довго не несуть. Він таке сказав по телефону директору, що шампанське принесли через три хвилини, а мені хотілося вийти з номера і заплакати. Звичайно, я знаю, що він не грубий, але... Шампанське піниться. Грубі руки підіймали бокали. Близько від мене партизани. Прийшов Всеволод Іванов. «Я написав про вас статтю для англійської газети, — говорить він командирю. — А днями буде в «Известиях» стаття...». «Добре», — каже командир і менш за все думає про це. По його обличчю я бачу, що він спостерігає, як говорить Іванов, оцінює його (він дуже спостережливий і витончений, наш командир, але не любить показувати цього). Ми йдемо униз, і командир говорить: «А хороша він людина, цей Іванов».¹⁵

Л. Кара-Стойнова разом із Федоровим іде на аеродром. Нарешті всі в літаку. Журналістка спостерігає за командиром. Він зібраний. Сидить нерухомо. Мабуть, закреслив Москву і вже цілком вирішує лише питання, пов'язані із загонами. Коли наблизились до лінії фронту, літак обстріляли німці. Федоров виявив стриманість, і це вплинуло

на пілота. Повернули не пошкодженими на Москву. Лише 29 грудня 1942 р. прилетіли до Лісограду.

До самої загибелі Л. Кара-Стоянова з великою шанобливістю ставилася до О. Ф. Федорова.

З літа 1942 р. партизанське з'єднання переживало тяжкі моменти. Чернігівці, опинившись у ворожому оточенні, змушені були відійти у Клітнянські ліси. У березні 1943 р. кільце блокади вдалося розірвати. З'єднання розташувалося в Єлінських лісах. Тоді ж О. Ф. Федоров повернувся з Москви з наказом начальника Українського штабу партизанського руху про поділ з'єднання. Близько трьохсот чоловік під командуванням М. М. Попудренка залишилися на Чернігівщині. Велика кількість партизанів на чолі із О. Ф. Федоровим вирушила у західні області України на Волинь.

Розлучаючись із Попудренком, Федоров не передбачав, що бачиться з ним востаннє. Микола Микитович загинув у бою в ніч на 6 липня 1943 р. Посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Гадки не мав Олексій Федорович у хвилини прощання, що через багато років між ним і мертвим Попудренком почнеться протиборство. Це виявилось не тільки в написанні відповідних розділів у книзі «Підпільний обком діє», які викликали обурення партизанів з'єднання Попудренка, а й у негативному ставленні Федорова до відкриття меморіальної дошки на будинку колишнього обкому партії, де до війни працював Микола Микитович. Не схвалював він і спорудження пам'ятника своєму побратимові на подвір'ї цього ж будинку. (Тепер тут ОУНБ ім. В. Г. Короленка).

А тоді, у весняні дні сорок третього, О. Ф. Федоров створив Волинське партизанське з'єднання. Разом зі своїми соратниками розробив операцію «Ковельський вузол» і тим самим ще раз вписав яскраву сторінку в історію Великої Вітчизняної війни. «Ковельський вузол» — це знищення на лініях Ковельської залізниці ворожих ешелонів. Ще цю операцію називають битвою партизанських підривників на рейках ворога. За успіхи в операції «Ковельський вузол» Олексій Федорович Федоров вдруге удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

У кінці березня 1944 р. Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання зустрілося з передовими частинами Червоної Армії. Війна для Федорова закінчилася. Його викликали до ЦК КП(б)У. І знову партійна робота: секретар Херсонського, Ізмаїльського, Житомирського обкомів партії. Потім двадцять два роки очолював Міністерство соціального забезпечення України. Багато робив, аби допомогти матеріально колишнім чернігівським і волинським партизанам. Був уважний і щедрий. З роками ставав жорсткий і неприступний. Давав зрозуміти, що державна кишеня не бездонна. Така позиція подобалась не кожному.

Останні десять років життя О. Ф. Федоров очолював Комісію у справах колишніх партизанів і підпільників при Верховній Раді України. Партизанські спогади, документальні і художні твори письменників про партизанів і підпільників, перш ніж бути виданими, переглядалися в очолюваній Федоровим Комісії. Їх рецензували довірені люди колишнього партизанського генерала. Такі, як поет М. Шеремет. Рецензії здебільшого були негативні. Від авторів вимагалось багато чого виправити, додати, викинути взагалі, аби не розходитись з точкою зору Федорова. На схилі літ Олексій Федорович сам, чи, може, хтось у цьому переконав його, відчував у собі людину, єдину людину, яка керувала всім партизанським рухом в Україні. Він уважно стежив, аби його ім'я було відображено в кожній книзі про війну в Україні. Під час роботи над багатосерійним телефільмом «Підпільний об-

ком діє» Федоров вимагав від режисера-постановника А. С. Буковського відходити від затвердженого худрадою кіностудії сценарію, вносячи свої корективи. У сценарії, написаному Е. Митьком під впливом Федорова, виявилось багато перекручень, які викликали незадоволення колишніх партизанів та родичів загиблих бійців. Листи-скарги посилались до ЦК Компартії України. А. С. Буковський міняв копій на переправі. Як наслідок — фільм не мав успіху.

У 1983 р. автору цих рядків пощастило зустрітися з Олексієм Федоровичем у неофіційній обстановці. Попри свій вік (йому тоді було 82 роки), нежить з ангіною, він виглядав бадьорим і енергійним. Коротке модне пальто, шарф, що пасував до його сивого волосся, робили зовнішність Олексія Федоровича привабливою. Так було в його кабінеті при очолюваній ним Комісії. А в домашній обстановці — це була втоmlена роками і хвора людина. Він згадував партизанські роки. У його очах був сум і щось невловиме, чого не можна було спочатку визначити. Коли ж Олексій Федорович заговорив про талант і подвиг Попудренка, про власну совість, яка у нього, комуніста, чиста, незважаючи на окремі помилки, стало зрозуміло: в його очах застиг докір самому собі за свій невиправданий гонор, за свої таємні наміри. Ось що засмучувало Федорова все життя, ось в чому він не міг зізнатися навіть собі.

Олексій Федорович мріяв видати документальну книгу «Іх було 186». Про тих, хто започаткував партизанське з'єднання в серпні сорок першого. Але не судилось. У Комісії у справах колишніх партизанів і підпільників України, завдяки Федорову, накопичилось багато унікальних документів, пов'язаних з Чернігівщиною. Де зараз цей фонд і чи буде колись опублікований?

Олексій Федорович Федоров номер 9 вересня 1989 року від невиліковної хвороби нирок. З його смертю відійшла в небуття ще одна доля людини, вихованої тоталітарним режимом. Як би там не було, О. Ф. Федоров залишиться у вітчизняній історії партизанським генералом, внесок якого в перемогу над гітлерівським фашизмом, як на нашу думку, переважає всі суперечності його натури, його гонору. І про це не слід забувати.

Література та джерела:

1. Павлов В. Генерал Орленко. — К., 1970. — С. 5.
2. Федоров А. Ф. Подпольный обком действует. — К., 1986. — С. 26.
3. Попудренко М. Щоденник. — К., 1949. — С. 40.
4. Там само. — С. 37.
5. Там само. — С. 41.
6. Там само. — С. 45.
7. Федоров А. Ф. Подпольный обком действует. Кн. I и II. — М., 1949. — С. 187—195.
8. Там само. — С. 191.
9. Федоров А. Ф. Подпольный обком действует. — К., 1986. — С. 193.
10. Попудренко М. Щоденник. — К., 1949. — С. 45.
11. Федоров А. Ф. Подпольный обком действует. — К., 1986. — С. 204—206.
12. Там само. — С. 207—213.
13. Попудренко М. Щоденник. — К., 1949. — С. 35, 37.
14. Там само. — С. 51.
15. Бразуль И. Высота идей, сила чувства: (Доч. болгар. революционеров) // Прометей. — М., 1968. — Т. 6. — С. 172—173.